

Paweł Szklarczyk

(Uniwersytet Wrocławski)

ORCID: 0000-0002-5305-2053

Itō Hirobumi a porządek konstytucyjny Meiji

ABSTRACT

Itō Hirobumi and the regime established by the Meiji Constitution

There is no doubt that Itō Hirobumi (1841-1909) was one of the most influential politicians and statesmen of the Meiji era. He served as high-ranking government official in the Meiji administration. During his political career he was (i.a.) appointed as a minister of industry, minister of internal affairs, prime minister (he was a founder of the naikaku system and the first prime minister of Japan; was appointed as PM four times in total), head of Sūmitsuin (Privy Council), head of Kizokuin (House of Aristocracy, the upper House of Japanese Parliament), genrō etc. He is also considered as a founding father of the Meiji Constitution of 1889. For Itō is not widely known among Polish legal scholars, in this paper the Author aims to introduce Itō's persona and political and legal thought.

Słowa kluczowe: Meiji, Konstytucja, Itō Hirobumi

Itō Hirobumi¹ a porządek konstytucyjny Meiji²

I. Zakończenie polityki *sakoku*. Ponowne otwarcie Japonii na świat jako geneza przemian politycznych, społecznych i ekonomicznych

Japonia w II połowie XIX w. uległa licznym przemianom, tak politycznym, ustrojowym, społecznym, ekonomicznym, jak i kulturalnym. Proces ten został zapoczątkowany w 1854 roku wraz z ponownym otwarciem Japonii na świat. Kraj bowiem znajdował się w samoizolacji od 1638 r. (polityka *sakoku*)³.

¹ W przypadku nazwisk i imion japońskich zachowano kolejność oryginalną, tj. najpierw nazwisko, a następnie imię. Wyjątek od tej zasady stanowią przypisy bibliograficzne (ujednolicenie bibliografii).

² Nin. artykuł stanowi krótkie przedstawienie postaci Itō H. oraz jego poglądów. W celu poszerzenia wiedzy warto zapoznać się z biografią autorstwa M. Łuczko. Większość informacji biograficznych została zaczerpnięta z tej pozycji. Zob. M. Łuczko, *Itō Hirobumi i Yamagata Aritomo. Czołowi politycy okresu Meiji (1868-1912)*, Warszawa 2006. W zakresie poglądów Itō H. na porządek konstytucyjny Meiji, Czytelnik łatwo może je skonfrontować tak z brzmieniem przepisów Konstytucji Wielkiego Cesarstwa Japonii z 11 lutego 1889 r. (Konstytucja Meiji), jak również treścią „Komentarzy (...)” (H. Itō, *Teikoku kenpogikai*, Tokio Meiji 22).

³ Termin *sakoku* oznacza dosłownie „zamknięty kraj”. W ramach tej polityki (z zastrzeżeniem holenderskiej faktorii na Dejimie – obecnie część Nagasaki na wyspie Kiusiu) zabronione było handlowanie z Europejczykami, obecność cudzoziemców w Japonii, budowa statków pełnomorskich oraz opuszczenie kraju przez Japończyków. Polityka ta została wprowadzona po powstaniu w Shimabarze. Bezpośrednią przyczyną było dostarczenie przez Portugalczyków broni powstańcom. Zob. J. Tubielewicz, *Historia Japonii*, Wrocław 1984, s. 282-286. Nadmienić należy, że pomimo izolacjonistycznej polityki utrzymywano również pewne kontakty handlowe z Chinami i Koreą.

Od 1600 roku, kiedy władzę nad krajem przejął ród Tokugawa⁴, w kraju panował względny spokój oparty o silne rządy *sioguna*⁵ z Edo⁶ oraz politykę zmierzającą do utrzymania politycznego *status quo*⁷. Wraz z przybyciem ekspedycji Perry'ego w latach 1853/1854 ład ten uległ zaburzeniu. Komodor M.C. Perry⁸, wyposażony w odpowiednie pełnomocnictwa od władz Stanów Zjednoczonych⁹, domagał się otwarcia japońskiego rynku, otwarcia japońskich portów oraz prawa do utrzymywania stałego przedstawicielstwa Stanów Zjednoczonych w Japonii. Wagę przedstawionych żądań podkreślił demonstracją siły w postaci salwy artyleryjskiej wymierzonej w nadbrzeże – rzekomo w celu celebracji Dnia Niepodległości¹⁰. Przekonało to *bakufu*¹¹, że Japonia nie posiada odpowiedniej siły militarnej aby przeciwstawić się żądaniom Perry'ego, wobec czego rząd uległ „dyplomacji kanonierek”.

Owo wydarzenie otworzyło puszkę Pandory. Mocarstwa zachodnie zmusiły Japonię do zawarcia kolejnych traktatów nierównoprawnych¹². Otwarcie kraju dla cudzoziemców spowodowało niezadowolenie wśród ksenofobicznie nastawionych samurajskich elit. Ówczesnie panujący cesarz Kōmei¹³ wykorzystał sytuację do odbudowy pozycji Domu Cesarskiego. Rodzimi dysydenci, niezadowoleni z obrotu spraw rozpoczęli liczne ruchy wywrotowe zmierzające między innymi do obalenia władzy *sioguna* i przywrócenia rządów cesarza oraz do wydalenia cudzoziemców z kraju. Ogół wydarzeń doprowadził do restauracji władzy cesarskiej w 1868 r., wojny domowej zakończonej

⁴ Okres rządów rodu Tokugawa (lata 1600-1868) określa się mianem *Edo jidai* (okresu Edo). Ród ten przejął władzę wskutek wojny domowej wynikłej z problemu związanego z sukcesją po Toyotomi Hideyoshim. W bitwie pod Sekigaharą (stoczonej dnia 21 października 1600 r.) Tokugawa Ieyasu zwyciężył nad wojskami Ishidy Mitsunarięgo. W 1603 r. otrzymał od cesarza inwestyturę. Zob. *ibid.*, s. 257-258.

⁵ Słowo *siogun* stanowi skrótowiec od terminu *sei'itashōgun*, oznaczającego Naczelnego dowódcę wojsk przeznaczonych do podboju barbarzyńców. Pierwotnie było to wyłącznie stanowisko wojskowe utworzone podczas wojen z Ajnami, jednakże po utworzeniu systemu *bakufu* w 1192 r. stało się centralnym organem administracji publicznej. Zob. *ibid.*, s. 113.

⁶ Edo było siedzibą *bakufu* aż do upadku tego systemu, podczas gdy cesarz rezydował w Kioto. W 1869 r. miasto zmieniło nazwę na Tokio (pol. Wschodnia Stolica).

⁷ W tym celu Tokugawa wydał akt prawny *buke shohatto* z 1615 r. Określał on najważniejsze obowiązki samurajów i *daimyō* (pol. „wielkie imię”, panów feudalnych). Każdy kolejny siogun nowelizował ten akt lub utrzymywał go w mocy. Tubielewicz, *op. cit.*, s. 261-263, 268.

⁸ Matthew Calbraight Perry, 1794-1858; komodor Marynarki Wojennej Stanów Zjednoczonych, w latach 1852-1854 dowódca ekspedycji do Japonii, w wyniku której zawarto Traktat w Kangawie, kończąc politykę *sakoku*.

⁹ Zob. M. Fillmore, *Letters From U.S. President Millard Fillmore And U.S. Navy Commodore Matthew C. Perry To the Emperor of Japan (1852-1852)*, za pośr. strony internetowej http://afe.easia.columbia.edu/ps/japan/fillmore_perry_letters.pdf, dostęp 10.01.2023 r.

¹⁰ J. Tubielewicz, *op. cit.*, 326-333

¹¹ Autor preferuje japoński termin, oznaczający dosłownie „rządy spod namiotu” przed powstałym od słowa *siogun* anglicyzmem *shogunate* lub jego spolszczoną formą szogunat lub siogunat.

¹² Pierwszym z tych traktatów był zawarty w Kangawie dnia 31 marca 1854 r. Traktat o pokoju i przyjaźni pomiędzy Stanami Zjednoczonymi a Cesarstwem Japonii. Przez pojęcie traktatu nierównoprawnego rozumie się traktat przyznający uprawnienia wyłącznie jednej z jego stron lub też przyznający nieporównywalnie większe uprawnienia jednej z jego stron w porównaniu do strony drugiej. Traktaty te były zawierane między mocarstwami zachodnimi a państwami gorzej od nich rozwiniętymi, zawarcie traktatu często było wymuszone użyciem siły zbrojnej lub groźbą jej użycia; por. M.F. Gawrycki, A. Szeptycki, *Podporządkowanie-niedorozwój-wyobcowanie. Postkolonializm a stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2011, s. 208.

¹³ Cesarz Osahito, imię pośmiertne Kōmei. Żył w latach 1831-1867, panował w latach 1847-1867.

zwycięstwem sił procesarskich, a następnie reform w zakresie funkcjonowania całego państwa. Całokształt przemian Japończycy określają mianem „*Meiji ishin*”, który to termin tłumaczyć należy jako Reformy¹⁴ Okresu Meiji¹⁵. Jako jeden z kluczowych elementów tychże reform wskazać należy nadanie Konstytucji Wielkiego Cesarstwa Japonii z 11 lutego 1889 r. (zwanej też Konstytucją Meiji¹⁶), która ustanowiła porządek konstytucyjny państwa i obowiązywała (formalnie) do 1947 r.¹⁷. Wśród autorów Konstytucji oraz najważniejszych decydentów politycznych okresu Meiji niebagatelną rolę odegrał Itō Hirobumi.

II. Krótka biografia Itō Hirobumiego

Itō Hirobumi urodził się jako Hayashi Risuke w dniu 16 października 1841 r. we wsi Tsukari położonej w należącej do domeny Chōshū prowincji Suō. Pochodził ze zubożałej rodziny chłopskiej. Jego ojciec, Hayashi Jūzō, pełnił funkcję w administracji wsi Tsukari, jednakże dopuścił się niedopełnienia obowiązków urzędniczych. Wskutek niekompetencji doprowadził do uszczerbku w finansach jednostki administracyjnej którą zarządzał. Nie poniósł jednak odpowiedzialności karnej. Po tym wydarzeniu Hayashi Jūzō przeniósł się go Hagi, stolicy *hanu*. Ustabilizowawszy swoją sytuację finansową Hayashi Jūzō ściągnął do stolicy *hanu* małżonkę wraz z synem¹⁸.

W wieku 13 lat bohater nin. opracowania został adoptowany przez samuraja Itō Naoemona. Itō Naoemon był przełożonym Hayashiego Jūzō. Itō nie był samurajem szczególnie zamożnym, nie cieszył się też wysoką rangą. Nie posiadał również dziedzica, wobec czego usynowił Hayashiego Risuke. W ten sposób Risuke otrzymał nazwisko Itō i awansował do kasty samurajów¹⁹.

Itō w 1857 r. odbył roczną służbę wojskową jako adiutant dowódcy oddziału stacjonującego w Miyata. Bezpośredni przełożony Itō, Kuruhara Ryōzō po ukończeniu służby wojskowej napisał dla Itō list polecający do swojego przyjaciela, Yoshidy Shōina²⁰, aby zapewnił młodemu samurajowi niezbędną edukację²¹. Yoshida był nauczycielem i myślicielem politycznym. Głosił konieczność

¹⁴ Alternatywnie „transformacja” Meiji lub „od-nowa” Meiji. Autor preferuje tenże termin przed powszechnie przyjętym, zwłaszcza w literaturze anglojęzycznej, terminem „Restauracja Meiji” (ang. *Meiji Restoration*). Termin „restauracja” odnosi się bowiem co do zasady do przywrócenia dawnego porządku lub dawnej władzy, tymczasem termin „reforma” jest obszerniejszy i w sposób pełniejszy charakteryzuje wydarzenia danego okresu historycznego. W użyciu jest również sformułowanie „Rewolucja Meiji”, które również nie jest w pełni trafne. Por. B. Jelonek, *Instytucja małżeństwa w prawie japońskim. Problematyka zawarcia i ustania związku małżeńskiego*, Warszawa 2022, s. 61.

¹⁵ Okres Meiji odnosi się do panowania cesarza Mutsuhito (imię pośmiertne Meiji, tzn. „Oświecone rządy”; żył w latach 1852-1912) i obejmuje lata 1868-1912. Obowiązujące do dziś nazewnictwo er japońskich ustanowiono w roku 1868.

¹⁶ Ilekroć w nin. pracy jest mowa o Konstytucji lub Konstytucji Meiji, rozumie się przez to Konstytucję Wielkiego Cesarstwa Japonii z 11 lutego 1889 r.

¹⁷ Wówczas została derogowana, wraz z wejściem w życie Konstytucji Japonii z 3 listopada 1946 r., zwanej też *Konstytucją Shōwa* lub Konstytucją powojenną. Por. Konstytucja Japonii z 3 listopada 1946 r.

¹⁸ M. Łuczko, *op. cit.*, s. 13-15.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Yoshida Shōin, żył w latach 1830-1859; członek ruchu *jōi*.

²¹ M. Łuczko, *op. cit.*, s. 17

przywrócenia rządów cesarskich oraz modernizacji Japonii w oparciu o zachodnie wzorce. Koncepcję tą zaczerpnął on najprawdopodobniej od jednego ze swoich nauczycieli, Sakumy Shōzana (1811-1864), autora hasła „*toyo dotoku, seiyo geijutsu*” (pol. japoński duch, zachodnia technologia)²². Dodać również należy, że *han* Chōschū należał do *hanów* zarządzanych przez tzw. *tozama daimyō*²³ i był tradycyjnie nieprzychylny wobec władzy *sioguna* z Edo.

W 1858 roku Itō brał udział w organizowanej przez Kuruharę misji do Nagasaki, gdzie miał odbyć pod okiem holenderskich instruktorów wojskowych szkolenie w zakresie podstaw europejskiej sztuki wojennej. Prowadzone tam zajęcia obejmowały m.in. musztrę²⁴.

W 1859 r. Kuruhara polecił Itō swojemu szwagrowi, Kido Takayoshiemu, znanemu obecnie (obok Ōkubo Toshimichiego i Saigō Takamoriego) jako jeden z trzech ojców Przemian Okresu Meiji. Kido mianował Itō swoim adiutantem i wyruszył z nim do Edo²⁵. W tym samym czasie mistrz Itō, Yoshida został stracony za udział w spisku przeciwko *bakufu*. Itō uczestniczył w odbiorze ciała oraz pochówku Yoshidy²⁶.

Podkreślić należy, że w owym czasie większość zwolenników ruchu procesarskiego charakteryzowały radykalnie ksenofobiczne poglądy. Sam cesarz Kōmei również podzielał te przekonania. Odprawiał nawet modły w intencji wygnania barbarzyńców (cudzoziemców) z kraju²⁷. Polityka ustępstw wobec Zachodu była niezwykle niepopularna i spotykała się z ogromnym sprzeciwem. Cesarz wzbraniał się przed ratyfikacją traktatów nierównoprawnych, do których zawarcia Japonia została zmuszona. Z punktu widzenia opinii publicznej zawarcie owych „haniebnych traktatów” obciążało przedstawicieli *bakufu*. Co więcej, wysoki przedstawiciel *bakufu*, *tairō* Ii Naosuke (1815-1860)²⁸ bronił prowadzonej przez siebie i *bakufu* polityki ustępstw wobec Zachodu stosując terror wobec wszelkich oponentów politycznych (tzw. wielkie represje ery Ansei)²⁹. Przyczyniło się to do konsolidacji ruchu procesarskiego (*sonnō*, pol. uczcić cesarza!) z ruchem antycudzoziemskim (*jōi*, pol. przegnać barbarzyńców!). Wcześniej bowiem, wśród tradycyjnie ksenofobicznych elit japońskich hasła te co do zasady nie występowały łącznie³⁰.

²² M. Gardiner, *Robert Louis Stevenson and the Meiji Enlightenment, The Yearbook of English Studies*, Vol. 41, No. 2, *Victorian World Literatures* (2011), s. 59 i n.

²³ *Tozama daimyo* (pol. zewnętrzni panowie) – panowie feudalni, którzy uczestniczyli w bitwie pod Sekigaharą w 1600 r. po stronie Ishidy Mitsunariiego lub dopiero po bitwie uznali władzę Tokugawy Ieyasu. J. Tubielewicz, *op. cit.*, s. 258 i n.

²⁴ M. Łuczko, *op. cit.*, s.18

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*

²⁷ J. Tubielewicz, *op. cit.* s. 336.

²⁸ Żył w latach 1815-1861; Ii został zamordowany przez działaczy ruchu *jōi*. Po jego śmierci zwolniono ofiary aresztowań (ofiary czystki okresu Ansei) oraz zlikwidowano system *sankin kotai* (zinstytucjonalizowaną formę zakładników politycznych polegającą na tym, że w Edo przebywać musieli *daimyō* lub członkowie ich rodzin). Zob. C. Totman, *Historia Japonii*, Kraków 2009, s. 375.

²⁹ J.W. Hall, *Japonia*, Warszawa 1979, s. 213-214.

³⁰ Tubielewicz wskazuje, że Incydent Sakuradamon – zamordowanie Ii doprowadziło do połączenia tych dwóch ruchów. Zob. szerzej J. Tubielewicz, *op. cit.*, s. 334.

Ksenofobia nie stanowiła jednak przeszkody w imporcie cudzoziemskiej broni czy badaniu zachodniej sztuki wojennej. Między innymi w celu poznania wroga, jego metod walki oraz stosowanej przez niego technologii oficjele *hanu* Chōshū postanowili przeprowadzić nieoficjalną misję badawczą na Zachód³¹.

Itō dołożył odpowiednich starań, aby znaleźć się w składzie tejże misji³², zwanej potem wyprawą Piątki z Chōshū. Poza Itō w wyprawie uczestniczyli Inoue Kaoru, Inoue Masaru, Endō Kinsuke i Yamao Yōzō³³. Wyprawa do Wielkiej Brytanii pozwoliła młodemu Itō (oraz jego współtowarzyszom) znacząco poszerzyć horyzonty. Miał on możliwość naocznie przekonać się o tym, jak wygląda ów znienawidzony przez ruch *jōi* Zachód. Podczas tej podróży Itō zrozumiał, że kolizyjny kurs polityczny w stosunku do zachodnich potęg jest nieracjonalny, gdyż doprowadzi do konfrontacji, której Japonia nie jest w stanie w żadnym wypadku wygrać. Jednakże radykałowie *jōi* musieli przekonać się o tym fakcie osobiście.

Pobyt Itō oraz Inoue w Wielkiej Brytanii został przerwany przez incydent Shimonoseki³⁴. Itō w połowie 1864 r. powrócił do kraju. Przedstawił swoje obserwacje i wnioski poczynione podczas podróży władzom *hanowym*. Udało mu się przekonać *daimyō* Mōri oraz jego najbliższych doradców, że konfrontacja zbrojna jest niepożądana. Próbował negocjować polubowne rozwiązanie sporu pomiędzy Chōshū a mocarstwami zachodnimi, jednakże jego działania nie wywarły pożądanego rezultatu. We wrześniu 1864 r. miało miejsce bombardowanie fortyfikacji i portu, a następnie miasta Shimonoseki. Itō wynegocjował zawieszenie broni, po którym rozpoczęły się dalsze rokowania. Chōshū zostało upokorzone, jednak elity wyciągnęły z tego pewną lekcję³⁵. Wobec stanowiska radykałów ruchu *jōi* Itō nie mógł jednak zbytnio afiszować się ze swoimi poglądami z obawy o własne życie³⁶.

³¹ M. Łuczko, *op. cit.*, s. 19-20; J. Tubielewicz, *op. cit.* s. 340

³² W tym celu posunął się do sfabrykowania dowodów na wykazanie faktu, iż rzekomo jest poszukiwany przez *bakufu*, w związku z czym jego życie jest zagrożone – wobec czego musi opuścić kraj. M. Łuczko, *op. cit.*, s. 19.

³³ Wszystkich pięcioro uczestników stało się później kluczowymi graczami na japońskiej scenie politycznej oraz znacząco przyczyniło się do industrializacji i modernizacji Japonii.

³⁴ Cesarz Kōmei wydał w 1863 r. *Jōi no chokumei* (edykt o wydaleniu wszystkich cudzoziemców z kraju). Akt prawny powstał w zaciśnięciu pałacu cesarskiego i był całkowicie oderwany od rzeczywistości. Stąd też *bakufu* oraz większość *daimyō* ów edykt zignorowało. Jednakże *daimyō* Mōri (pan *hanu* Chōschū) podjął działania zmierzające do wprowadzenia go w życie, tj. postanowił zablokować cieśninę Shimonoseki i ostrzeliwać z artylerii nadbrzeżnej każdą zachodnią jednostkę pływającą, która odważy się podjąć próbę przepłynięcia cieśniny. Tego rodzaju działania nie spodobały się Anglikom, Amerykanom czy Francuzom. Stąd też wybrzeże cieśniny stało się rejonem walk pomiędzy siłami Chōschū a zachodnimi mocarstwami, w wyniku których siły *daimyō* Mōri poniosły druzgocącą i upokarzającą porażkę. Zob. M. Łuczko, *op. cit.*, s. 20-21; por. J. Tubielewicz, *op. cit.*, s. 336-337.

³⁵ Podobny skutek miało bombardowanie Kagoshimy w 1863 r. J. Tubielewicz, *op. cit.*, s. 337-338.

³⁶ M. Łuczko, *op. cit.*, s. 23, 25-26, Radykałowie *jōi* w odpowiedzi na głoszone przez Itō rewelacje okrzyknęli go zdrajcą. Ruch ten nie wahał się stosować przemocy politycznej wobec swoich przeciwników (nawet jeżeli należeli oni do stronnictwa procesarskiego). Wspomniany wcześniej Sakuma Shōzan ze względu na swoje poglądy dotyczące zachodu został zamordowany w 1864 r. przez radykałów ruchu *jōi*.

W tym miejscu zaznaczyć należy, że sytuacja polityczna w Kraju Kwitnącej Wiśni była znacznie bardziej skomplikowana, niż mogłoby się wydawać. W 1864 r. samurajowie z Chōschu podjęli bowiem próbę przewrotu w Kiōto, która została stłumiona przez oddziały *Shinsengumi* (policja polityczna *bakufu* w okresie *bakumatsu*) ramię w ramię z samurajami z Satsumy. Po owej próbie przewrotu Chōshū znalazło się w cesarskiej niełasce, a przeciw *hanowi* przeprowadzono ekspedycję karną, którą dowodził Saigō Takamori (samuraj z tradycyjnie nieprzychylnego władzy z Edo *hanu* Satsuma). Nie był on zainteresowany faktycznym podporządkowaniem Chōschū władzy *sioguna*, toteż w drodze negocjacji doprowadził on do kapitulacji sił Chōschū – jednakże realnie trudno powiedzieć, aby ekspedycja *de facto* w ogóle doszła do skutku³⁷. Warunki kapitulacji obejmowały m.in. rozwiązanie sił nieregularnych, w tym oddziałów *Kiheitai*³⁸. Jednakże już w 1865 roku w *hanie* Chōschū doszło do przewrotu, w wyniku którego obalono i stracono urzędników, którzy egzekwowali warunki porozumienia z *bakufu*³⁹. Tymczasem siły Chōshū (podobnie jak Satsumy) modernizowały się, nabywając nowoczesną broń od Brytyjczyków⁴⁰.

W 1866 r., pomimo wzajemnej niechęci (Saigō dowodził przecież siłami *bakufu* podczas pacyfikacji przewrotu w Kioto i ekspedycją karną przeciw Chōshū), zawieszono przy udziale Sakamoto Ryomy sojusz pomiędzy Satsumą a Chōshū. Do sojuszu tego dołączyły niebawem również *hany* Tosa i Hizen.

W tymże roku odbyła się również kolejna ekspedycja karna przeciw Chōshū – tym razem jednak nie odniosła ona nawet propagandowego sukcesu. Zakończyła się porażką sił *bakufu*, co doprowadziło do zmiany układu sił w państwie. Oficjalnie ekspedycję zakończono wobec żałoby po śmierci *sioguna* Tokugawy Iemochiego.

W 1867 r. zmarł cesarz Kōmei, po którym tron objął jego syn, Mutsuhito, znany pod pośmiertnym, imieniem Meiji. Jesienią tegoż roku, wobec wzrostu potęgi militarnej ruchu procesarskiego Tokugawa Yoshinobu zwrócił swoje uprawnienia cesarzowi w zamian za promesę objęcia w nieodległej przyszłości stanowiska szefa rządu na czele rady *daimyō*. Radykałowie obu frakcji nie byli jednak zadowoleni z takiego obrotu spraw. Na dworze cesarskim doszło do przetasowania sił, i władzę przejęła radykalnie antyszogunska frakcja Iwakury Tomomiego⁴¹. Doprowadziło to do rozwiązania rodu Tokugawa, zniesienia systemu *bakufu* i formalnego przywrócenia pełni władzy cesarzowi stosownie do przepisów archaicznego kodeksu Taihō (proklamowanego na początku VIII wieku po Chrystusie). 3 stycznia 1868 r. wydano *Ōsei fukko*

³⁷ J. Tubielewicz, *op. cit.*, s. 338-339.

³⁸ M. Łuczko, *op. cit.*, s. 26.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Kluczowe w tym kontekście były m.in. nawiązane kontakty z Brytyjczykami, w których pomocny okazał się Sakamoto Ryoma; *ibid.*, s. 27.

⁴¹ J. Tubielewicz, *op. cit.*, s. 340-343.

daigorei – wielkie rozporządzenie o przywróceniu (restauracji) władzy cesarskiej. Zdarzenie to zainicjowało proces określany jako Restauracja Meiji⁴², doprowadzając jednocześnie do wojny domowej Boshin⁴³, w której siły procesarskie pokonały *sioguna* i wojska wierne Tokugawom⁴⁴.

Po wojnie Boshin, w trakcie reform okresu Meiji, Itō obejmował szereg ważnych stanowisk w administracji publicznej. W latach 1868-1869 pełnił funkcję gubernatora prefektury Hyōgo⁴⁵. W tym okresie zaproponował likwidację systemu feudalnego na rzecz przywrócenia centralistycznej władzy cesarskiej⁴⁶. W roku 1869 został wiceministrem pomocniczym ds. finansów⁴⁷. Rok później stanął na czele nowo wyodrębnionego Ministerstwa przemysłu (lub industrializacji), w randze wiceministra pomocniczego przemysłu⁴⁸. Itō brał udział w tzw. Misji Iwakury, która rozpoczęła się w październiku 1871 r. i trwała przez około dwa lata⁴⁹. W jej ramach Itō m.in. odwiedził Stany Zjednoczone i zapoznał się z tamtejszym systemem finansowym oraz funkcjonowaniem współczesnej mu bankowości, systemu podatkowego, budżetowaniem i polityką pieniężną. W latach 1873-1878 pełnił funkcję ministra przemysłu. Jednocześnie w latach 1873-1885 był radcą stanu⁵⁰. W 1875 r. uczestniczył w prowadzonych w Osace negocjacjach pomiędzy obozem rządowym a różnej maści dysydentami politycznymi pochodzącymi z oligarchii *hanowej*⁵¹. Następnie (w latach 1878-1882) piastował stanowisko ministra spraw wewnętrznych⁵². W latach 1881–1889 przewodził komitetem mającym na celu przygotowanie Konstytucji Wielkiego Cesarstwa Japonii⁵³. Pomiędzy marcem 1882 a sierpniem 1883 r. Itō Hirobumi przebywał na misji badawczej (w ramach prac nad Konstytucją), w trakcie której ponownie odwiedził Stany Zjednoczone i Europę⁵⁴. Był pomysłodawcą systemu *naikaku* (nowoczesnego systemu gabinetowego) i został pierwszym premierem Japonii w grudniu 1885 r. Funkcję premiera sprawował czterokrotnie (tj. w latach 1885-1888, 1892-1896, w 1898 (przez pół roku) oraz w latach 1900-1901)⁵⁵. Czterokrotnie pełnił funkcję

⁴² *Ibid.*

⁴³ Inaczej wojna roku smoka, wojna pod znakiem zodiakalnym *boshin*. Konflikt zbrojny trwał w latach 1868-1869; zob. *ibid.*, s. 342-343.

⁴⁴ Wobec faktu iż ruch procesarski nie honorował porozumienia zawartego jesienią 1867 r., siły wierne Tokugawom, próbując powtórzyć błyskotliwy manewr Tokugawy Ieyasu, uderzyły na Kioto. Jednakże próba zbrojnego pokonania wojsk cesarskich, wśród których prym wiodły oddziały z Satsumy i Chōschū, nie powiodła się. Tokugawa już przed wybuchem konfliktu miał się pogodzić z utratą władzy, lecz jego wasale postanowili podjąć walkę.

⁴⁵ M. Łuczko, *op. cit.*, s.32.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 34-38.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 40.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 49-50, zob. J. Tubielewicz, *op. cit.*, s. 354.

⁴⁹ Celem misji była oficjalnie renegocjacja traktatów nierównoprawnych oraz poszerzenie ogólnej wiedzy o świecie. M. Łuczko, *op. cit.*, s. 51-54, zob. także J. Tubielewicz, *op. cit.*, s. 354; por. M. Stępień, *Podróż w poszukiwaniu wiedzy. Szkic o Misji Iwakury Tomomi, Gdańskie Studia Azji Wschodniej 2016, Zeszyt 9*, Gdańsk 2016, s. 17-20.

⁵⁰ M. Łuczko, *op. cit.*, s. 74.

⁵¹ J. Tubielewicz, *op. cit.*, s. 359-360, M. Łuczko, *op. cit.*, s. 63.

⁵² M. Łuczko, *op. cit.*, s. 69.

⁵³ Najpierw, w 1881 r. powołano specjalne biuro w Wielkiej Radzie Stanu; w październiku 1883 stworzono Biuro ds. Badań nad Konstytucją, zaś w marcu 1884 przemianowano je na Urząd ds. Badań Systemu.

⁵⁴ M. Łuczko, *op. cit.*, s. 76-78; J. Tubielewicz, *op. cit.*, s. 367; J.W. Hall, *op. cit.*, s. 245.

⁵⁵ M. Łuczko, *op. cit.*, s.146-147.

przewodniczącego Sūmitsuin (Tajnej Rady), tj. w latach 1888-1890, 1891-1892, 1903-1905, oraz od 1909 r. aż do śmierci⁵⁶. W latach 1905-1909 sprawował stanowisko gubernatora Korei⁵⁷. 26 października 1909 r. został zamordowany w Harbinie przez koreańskiego działacza niepodległościowego An Jung-geuna⁵⁸. Na ironię zakrawa fakt, że Itō był jednym z niewielu japońskich polityków na najwyższych szczeblach władzy, który był przeciwny agresywnej, imperialistycznej polityce zagranicznej. Itō H. zaliczany jest do grona *Genrō*, tj. grupy zasłużonych, wielkich mężów stanu czasów Restauracji Meiji⁵⁹.

Itō podzielał co do zasady zachowawcze i raczej koncyliacyjne podejście do polityki zagranicznej. Rozważnie sprzeciwiał się agresywnej imperialistycznej polityce zagranicznej; takie stanowisko prezentował m.in. w kontekście agresji na Tajwan⁶⁰, sporach związanych z kwestią koreańską w latach 1873⁶¹ i 1885⁶², czy też w kontekście konfliktu z Rosją który doprowadził do wybuchu wojny japońsko-rosyjskiej (1904-1905)⁶³. Dodać należy, że wraz z jego śmiercią ustała wszelka opozycja wobec aneksji Korei; doszło do niej w 1910 r.⁶⁴.

III. Poglądy Itō Hirobumiego na państwo i prawo

W przedmiocie poglądów Itō na politykę i ustrój państwowy najważniejszym źródłem informacji są Konstytucja Wielkiego Cesarstwa Japonii z 11 lutego 1889 r. wraz z „*Komentarzami do Konstytucji Cesarstwa*”⁶⁵. Z uwagi na fakt, iż to Itō H. był kierownikiem zespołu odpowiadającego za stworzenie projektu Konstytucji, a także mając na względzie przebieg prac⁶⁶ nad aktem prawnym, nie sposób nie dojść do wniosku, że treść Konstytucji odzwierciedla poglądy Itō oraz prowadzonej przez niego kliki⁶⁷, a także znacznej części ówczesnych elit politycznych.

Z treści „*Komentarzy...*” wysnuć należy oczywisty fakt, że Itō pozostawał monarchistą i konserwatystą (ewolucyjnym). Nie sposób bowiem pominąć faktu, że konserwatyzm nie stał na przeszkodzie wprowadzaniu różnego rodzaju nowinek ustrojowych i administracyjnych z Zachodu⁶⁸.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 83-84, 93, 117, 120.

⁵⁷ Ustąpił ze stanowiska, aby zostać przewodniczącym Tajnej Rady; *ibid.*, s. 120.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ *Ibid.*, s. 103, 120

⁶⁰ *Ibid.*, s. 60-61.

⁶¹ *Ibid.*, s. 58.

⁶² *Ibid.*, s. 79-80.

⁶³ *Ibid.*, s. 108 i n.

⁶⁴ Nadmienić należy, że w wyniku doświadczeń jako gubernator Korei Itō nabrał kolonialistycznych poglądów w stosunku do Koreańczyków, twierdząc, iż sprzeciwiają się oni postępowi; *ibid.*, s. 118-119.

⁶⁵ H. Itō, *Teikoku kenpogikai*, Tokio Meiji 22 (1889); H. Itō, M. Itō (tł.), *Commentaries on the Constitution of Empire of Japan*, Tokio 1906.

⁶⁶ Dodać należy, że w pracach nad projektem Konstytucji uczestniczyli niemieccy eksperci Herman Roesler czy Albert Mosse.

⁶⁷ Por. M. Łuczko, *op. cit.*, s. 84.

⁶⁸ Stąd zasadne jest scharakteryzowanie jego poglądów z użyciem słowa „ewolucyjny” – dla odróżnienia od „twardogłowych” konserwatystów sprzeciwiających się reformom, w tym zwolenników *jōi*.

Konstytucja stanowi dość niechętny ukłon w stronę koncepcji liberalnych i demokratycznych, od których jednak Itō wyraźnie się odżegnuje. Jednocześnie Itō H. głosił, że Konstytucja jest dziełem cesarza Meiji; pogląd ten nie znajduje poparcia w rzeczywistości⁶⁹. Cesarz nie uczestniczył w projektowaniu aktu prawnego, natomiast rozwiązania ustrojowe zastosowane w Konstytucji zostały określone tzw. wytycznymi Iwakury Tomomiego z 1881 r.⁷⁰.

Dodać należy, że w owym czasie w Japonii ścierały się różne opcje polityczne, i dużą popularnością cieszyły się poglądy Mori Arioriego, Fukuzawy Yukichiego czy Ōkumy Shigenobu. Byli oni zwolennikami demokracji i parlamentaryzmu. Dość żywo działał Ruch na rzecz wolności i praw obywatelskich (choć w latach 80-tych jego działalność była już silnie tłumiona). Również środowiska akademickie (w tym prawnicze) popierały tego rodzaju liberalne idee. Itō pozostawał w wyraźnym sporze z frakcją Ōkumy i sprzeciwiał się forsowanym przez niego projektom wprowadzenia parlamentaryzmu opartego na wzorze monarchii brytyjskiej⁷¹.

Projekt Konstytucji i jego ostateczne brzmienie stanowią w przeważającej mierze wyraz przyjęcia rozwiązań pruskich, wzbogaconych o pewne rozwiązania autorskie i swoisty lokalny „folklor” (np. art. 3 Konstytucji). Itō podczas misji na zachód odwiedził Niemcy, gdzie miał możliwość zapoznać się z tamtejszym systemem prawnym, oraz poglądami niemieckich teoretyków prawa i politologów. Na treść konstytucji wywarły wpływ m.in. poglądy niemieckiego politologa L. von Steina oraz prawnika R. von Gneista⁷². Dostrzec należy również znaczącą paralelę pomiędzy japońską koncepcją *kokutai* autorstwa Aizawy Seihisaia, a wywodzącą się z niemieckiej szkoły historycznej koncepcją *Volksgeist*. O ile *Volksgeist* zakłada, że każdy z narodów ma swojego ducha, i zgodnie temu właśnie duchowi powinno odpowiadać stanowione i obowiązujące prawo⁷³, tak w przypadku koncepcji *kokutai* wyraźnie podkreślony jest szczególny charakter narodowy Japonii, odróżniający ją od innych państw⁷⁴. Nawet zwolennicy liberalnej wykładni konstytucji, tacy jak wywodzący się z *Meiokusha* Fukuzawa Yukichi i Katō Hiroyuki⁷⁵, a także prof. Minobe

⁶⁹ Itō H., *Commentaries...* (op. cit.), s. 1.

⁷⁰ M. Łuczko, op. cit., s. 72; J. Pittau, *Inoue Kowashi, 1843-1895 and the formation of modern Japan by Joseph Pittau, S.J., Monumenta Nipponica, XX, 3-4.*, s. 260-261.

⁷¹ M. Łuczko, op. cit., s. 74

⁷² E. H. Norman, *Feudal background of Japanese politics [w:] Origins of modern Japanese state selected writings of E. H. Norman; edited by John W. Dower*, Nowy Jork 1975, s. 451; zob. także M. Łuczko, op. cit., s. 76-78; por. E. Grimmer-Solem, *German Social Science, Meiji Conservatism, and the Peculiarities of Japanese History, Journal of World History, Vol. 16, No. 2 (Jun., 2005)*, s. 199.

⁷³ Por. E. Kundera, *Savigny, Friedrich Karl von [w:] E. Kundera, M. Maciejewski (red.) Leksykon myślicieli politycznych i prawnych*, Warszawa 2009, s. 626.

⁷⁴ M. Piegżik, *U źródeł japońskiego nacjonalizmu i militaryzmu — doktryna kokutai w życiu politycznym Cesarstwa Japonii w latach 1867–1945 [w:] M. Maciejewski, R. Antonów (red.), Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem t. 40, nr 2*, Wrocław 2018, s. 28 i n.

⁷⁵ Meiokusha (pol. Stowarzyszenie 6 roku ery Meiji) było stowarzyszeniem zrzeszającym zwolenników idei *bunmei kaika* (cywilizacja i oświecenie), a jego celem było m.in. szerzenie wiedzy o filozofii świata zachodniego, a także przybliżanie obcej wówczas Japończykom etyki i myśli polityczno-prawnej Okcydentu; członkowie tegoż

Tatsukichi⁷⁶, nie mogli odejść od, czy też pominąć koncepcji *kokutai* w swych rozważaniach nad prawem, bowiem znalazła ona wyraz bezpośrednio w przepisach Konstytucji. Przez *kokutai* rozumieć należy co najmniej formę państwa, tj. Cesarstwo (a szerzej również formę rządów cesarskich⁷⁷) – i ta kwestia nie podlegała dyskusji (jako oczywista dla przedstawicieli wszystkich liczących się obozów politycznych danego okresu)⁷⁸. Zliberalizowany wydarzeniami Wiosny Ludów absolutyzm pruski uznano za najbardziej zbliżoną i odpowiednią formę ustroju dla modernizującego swój system prawny Cesarstwa⁷⁹. Choć decyzję polityczną podjął Iwakura Tomomi⁸⁰, tak Itō H. jak i jego współpracownicy podzielali tego rodzaju poglądy⁸¹. Nadmienić jednak należy, że wizja ustroju prezentowana Inoue Kowashiego (1833-1885) była nieco bardziej liberalna, tzn. nie zakładała wprowadzenia do treści Konstytucji koncepcji *kokutai* wprost, a także nie razila aż tak znacząco paternalizmem władzy. Nie zyskała ona jednak aprobaty ciała opracowującego projekt Konstytucji⁸².

Godzi się zauważyć, że poglądy Itō w kontekście zasady podziału władz odbiegają od współczesnego jej rozumienia. Twierdzi on, że władza dzieli się na stanowiącą prawo [ustawy] legislatywę i wykonującą je egzekutywę. Egzekutywę zaś dzieli na administrację⁸³ oraz judykatywę (władzę sądowniczą). Zdaniem Itō (który swe poglądy wywodził najprawdopodobniej od prof. Rudolpha von Gneista⁸⁴) judykatywa nie jest niczym innym, niż wykonywaniem ustaw⁸⁵.

W „Komentarzach” wskazano:

„Słowo „egzekutywa” jest bowiem używane jako przeciwieństwo słowa „legislatywa”; należy je rozumieć szeroko, tj. władza sądownicza stanowi jedynie część egzekutywy, a [ściślej rzecz ujmując] egzekutywa podzielona jest na dwie gałęzie: administrację i sądownictwo, każda z tych gałęzi wykonuje odrębne funkcje [świadczy odmienne usługi]. Zasada ta znajduje powszechnie

stowarzyszenia opowiadali się za liberalizacją życia publicznego i wprowadzeniem instytucji demokratycznych i parlamentarnych do porządku prawnego Cesarstwa.

⁷⁶ Żył w latach 1873-1948; japoński parlamentarzysta, doradca Tajnej Rady, wykładowca akademicki, dziekan wydziału prawa Uniwersytetu Tokijskiego, prawnik, konstytucjonalista, autor opracowań dotyczących porządku konstytucyjnego Meiji. Zwolennik liberalnej wykładni Konstytucji Meiji na podstawie teorii „cesarza jako organu państwa”. Zob. W.A. Skya, *Japan's holy war. The ideology of radical shinto ultranationalism*, Durham i Londyn 2009, s. 83 i n.

⁷⁷ Por. T. Suzuki, *Constitutionalism in Japan*, [w:] T. Suzuki, T. Karaś, *Prawo japońskie*, Warszawa 2008, s. 67-68.

⁷⁸ M.A. Piegzik, op. cit., s. 31-35.

⁷⁹ Stąd też Konstytucja Meiji oparta została na rozwiązaniach zawartych w Konstytucji Królestwa Prus. Por. Konstytucja Królestwa Prus z 1850 r. Zob. także P. Szklarczyk, *Komparatystyka prawnicza a metoda historyczna na przykładzie badań nad reformami prawnymi okresu Meiji*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” t. XIV, Wrocław 2020, s. 131 i n.

⁸⁰ J. Pittau, op. cit., s. 260-261.

⁸¹ *Ibid.*

⁸² *Ibid.*, s. 267 i n.

⁸³ Tj. tę władzę, którą obecnie określamy za Monteskiuszem jako władzę wykonawczą.

⁸⁴ Por. G. Smyk, *Próby zdefiniowania pojęć „administracja” i „prawo administracyjne” w piśmiennictwie prawnoadministracyjnym przełomu XIX i XX w.*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, vol. LXVU, 1, Lublin 2019, s. 368. Autor w tym miejscu przypomina, iż Itō H. uczestniczył w wykładach prowadzonych przez profesorów Rudolpha von Gneista i Lorenza von Steina.

⁸⁵ Nie jest to zresztą pogląd szczególnie „heretycki”, podobnie niniejszą sprawę postrzegał np. J. Locke; zob. E. Kundera, *Locke John* [w:] E. Kundera, M. Maciejewski (red.), op. cit., s. 123-125.

poparcie wśród teoretyków prawa publicznego, zatem dalsze rozwodzenie się na ten temat należy uznać za zbyteczne [...]”⁸⁶.

Poza tym podziałem (czynionym ze względów funkcjonalnych) pozostaje władza monarsza, władza cesarza i korzystanie przez niego z przywilejów suwerenności⁸⁷. Cesarz bowiem jest źródłem aksjologii i porządku ustrojowego, a powołane przez niego i podległe Mu władze istnieją z Jego woli dla sprawnego zarządzania państwem oraz zapewnienia będącym „skarbem Cesarza” poddanym swobodnego korzystania z praw, przymnożenia szczęścia i dobrobytu⁸⁸. Rola monarchy nie ogranicza się zdaniem Itō wyłącznie do współcześnie rozumianej władzy wykonawczej i kompetencji tradycyjnych. Cesarz zachowuje kompetencje nadzoru⁸⁹ nad wszystkimi organami władzy publicznej, podlegają mu tak rząd⁹⁰ jak i parlament (cesarz może bez wskazanego powodu rozwiązać pochodzącą z wyboru Izbę Reprezentantów oraz bezpośrednio lub pośrednio wpływać na obsadę personalną Izby Arystokracji)⁹¹, a sądy (choć cieszą się autonomią, niezależnością i niezawisłością), sprawują wymiar sprawiedliwości w imieniu Cesarza (nawiązanie do tradycyjnej kompetencji monarszej – sprawowania wymiaru sprawiedliwości)⁹². Wyodrębnienie niezawisłego sądownictwa Itō postrzegał jako wielki sukces cywilizacyjny⁹³. Konstytucja stanowi wprawdzie, że Cesarz sprawuje władzę ustawodawczą za zgodą parlamentu, a każda ustawa wymaga zgody Parlamentu Cesarstwa, jednakże żadna ustawa nie może stać się prawem powszechnie obowiązującym bez nadania jej sankcji⁹⁴ cesarskiej (mającej charakter konstytutywny) oraz nakazania jej promulgacji i wykonywania⁹⁵. Decyzja o nadaniu ustawie sankcji należy do dyskrecjonalnej władzy Cesarza⁹⁶. Itō wyraźnie rozróżnia koncepcję „nadania przez Cesarza sankcji” jako przejaw pozytywnego działania monarchy od „negatywnej koncepcji veta monarszego”⁹⁷. Mając na względzie powyższe,

⁸⁶ H. Itō, *op. cit.* s. 114.

⁸⁷ Na marginesie niniejszych rozważań (za A. Dziadzio) zaznaczyć należy, że w kontekście pozycji ustrojowej cesarza w porządku konstytucyjnym Meiji dokonano w zasadzie niemal pełnej recepcji występującej wówczas w niemieckim i austriackim porządku prawnym zasady monarchicznej. Por. A. Dziadzio, *Zasada monarchiczna a suwerenność w niemieckim i austriackim konstytucjonalizmie XIX w.*, *Mysł Polityczna* nr 3(14)/2022, s. 69 i n.

⁸⁸ *Ibid.*, s. 38. Autor zauważa, że teza ontologiczna stojąca za wszelkimi rozważaniami Itō H. może być sprowadzona do następującego stwierdzenia: „Cesarz jest oraz Cesarstwo jest, a stąd wywodzi się cały prawidłowy i niezmienny porządek rzeczy”.

⁸⁹ Autor, za polską nauką prawa konstytucyjnego oraz administracji odróżnia nadzór od kontroli, wskazując, że kontrola stanowi jedynie możliwość zapoznania się, zbadania stanu spraw i zgodności podjętych działań z prawem, podczas gdy nadzór zawiera w sobie ponadto element władztwa, tj. bezpośredniego stosowania sankcji, decydowania o faktycznej odpowiedzialności za zaistniałe naruszenia (ingerencja w funkcjonowanie podmiotu poddawanego nadzorowi); J. Boć (red.), *Prawo Administracyjne*, Wrocław 2000, s. 357, 362; zob. także B. Banaszak, *Polskie prawo konstytucyjne*, Warszawa 2012, s. 564-565.

⁹⁰ Art. 55 Konstytucji Meiji; zob. szerz. Itō H., *op. cit.*, s. 93-107.

⁹¹ Art. 7 Konstytucji Meiji.

⁹² Art. 57 Konstytucji Meiji.

⁹³ Itō, *op. cit.*, s. 110 i n.

⁹⁴ Wyrażenie „sankcja cesarska” jest równoznaczne ze „zgodą Cesarza na wejście aktu prawnego do porządku prawnego Cesarstwa”. Jest to instytucja podobna do brytyjskiego *royal assent*.

⁹⁵ Art. 6 Konstytucji Meiji. Zob. szerz. H. Itō, *op. cit.*, s. 11-13.

⁹⁶ Zob. art. 6 w zw. z art. 4 Konstytucji Meiji.

⁹⁷ H. Itō, *op. cit.*, s. 11-13.

choć na gruncie Konstytucji Meiji można mówić o zasadzie podziału władz, tak nie sposób uznać iż władze te wzajemnie się równoważą (odrzuć koncepcji *checks and balances*).

Parlament w systemie tym pełni funkcję legislacyjną (stanowienie ustaw) oraz kontrolną (nie jest to jednak nadzór; parlament nie posiada zdaniem Itō kompetencji ani uprawnień do przeprowadzenia procedury impeachmentu ani monarchy, ani żadnego z ministrów)⁹⁸. Dodać należy, że poglądy Itō na rolę parlamentu i jego funkcjonowanie ewoluowały. Choć podchodził on niezwykle ostrożnie do systemu reprezentacji parlamentarnej, tak niewątpliwie dostrzegał konieczność zabiegania przez oligarchię i rząd o poparcie parlamentu i społeczeństwa. Te przesłanki doprowadziły do wniosku, że oligarchia powinna zaangażować się w działalność partii politycznych⁹⁹. Funkcję kontrolną pełni również Komisja Rewizyjna, badająca stan finansów państwa, w tym wykorzystanie środków publicznych i wykonywanie budżetu. Unormowania dotyczące komisji rewizyjnej stanowią recepcję rozwiązań pruskich.

Rząd (gabinet)¹⁰⁰ pełni funkcję doradczą, zarządza nad administracją w imieniu cesarza i odpowiada wyłącznie przed Nim (odpowiedzialność konstytucyjna). Przed Parlamentem i społeczeństwem ponosi co najwyżej odpowiedzialność polityczną – nie będącą jednak odpowiedzialnością w sensie prawnym. W świetle poglądów Itō i zwolenników koncepcji *kokutai* jest to jednak odpowiedzialność pośrednia. Jedynie cesarz może powoływać i odwoływać ministrów. Rząd (oraz cesarz) może również stanowić rozporządzenia, tak jako akty wykonawcze do ustaw, jak również jako akty samoistne¹⁰¹. Zakres przedmiotowy rozporządzeń pozostaje ograniczony zasadą wyłączności ustawowej wyłącznie do materii wskazanej *expressis verbis* w przepisach Konstytucji oraz materią ustawowo już uregulowaną. Tym samym pozostaje on nadal niezwykle szeroki. Obok rządu funkcjonuje Tajna Rada (*Sūmitsuin*), która pełni funkcję doradczą oraz *quasi*-sądu konstytucyjnego.

Pozycja cesarza, wraz z przyznanymi mu szerokimi prerogatywami w przedmiotowym systemie *de iure* jest niezwykle silna, dominująca nad pozostałymi władzami¹⁰². Dla skuteczności aktów urzędowych cesarza konieczna jest kontrasygnata właściwego ministra lub ministrów¹⁰³.

⁹⁸ *Ibid.*, s. 68, 102-103.

⁹⁹ Yamagata Aritomo (również będący *genrō*) nie szczędził krytyki Itō; gdy ten założył (partię) Rikken Seiyūkai, nazwał go „zdrajcą”. Yamagata uważał, że taka postawa Itō jest nieodpowiedzialna i niegodna *genrō*. Zob. K. Starecka, *Początki japońskich partii politycznych oraz rządów przedstawicielskich [w:] B. Kubiak Ho-Chi, Japonia okresu Meiji. Od tradycji do nowoczesności*, Warszawa 2006, s. 62-64. K. Starecka, op. cit., s. 62-63; J. Mytko, *Kryzys polityczny Taishō. Studium upadku trzeciego gabinetu Katsury Tarō*, Warszawa 2021, s. 162.

¹⁰⁰ Konstytucja posługuje się terminem „rząd” oraz terminem „Ministrowie Stanu”. Termin „gabinet” jest również dopuszczalny na gruncie prawa japońskiego, bowiem takim terminem posługiwał się dekret o wprowadzeniu systemu *naikaku* (systemu gabinetowego).

¹⁰¹ Art. 9 Konstytucji Meiji.

¹⁰² Zob. J. Tubielewicz, op. cit., s. 370 ; odmienny pogląd prezentuje E. Pałasz-Rutkowska, por. E. Pałasz-Rutkowska, „Wyjątkowa” pozycja monarchy Japonii nakreślona przez konstytucję Meiji – studium porównawcze, [w:] *Japonica*, t. II nr 1, Warszawa 1994, s. 29-38.

¹⁰³ Art. 54 ust. 1 Konstytucji Meiji.

Nadmienić należy, że zdaniem Itō cesarz (a w praktyce rząd) w pewnych skrajnych przypadkach mógł nawet wprowadzić rozwiązania na kształt schmittiańskiej dyktatury suwerennej¹⁰⁴.

W „*Komentarzach...*” wyraźnie wskazano: „Wszystkie przepisy niniejszego [II] Rozdziału stanowią konstytucyjne gwarancje praw poddanych. Każda Konstytucja opiera się na zasadzie, że obowiązek posłuszeństwa prawu nie ogranicza się tylko do poddanych, ale że mające nad nimi władzę organy państwowe również podlegają ograniczeniom określonym przez prawo [ustawy]. Tylko w ten sposób poddani mogą być pewni swoich praw i swej własności oraz być wolni od nadużyć, ucisku i bezprawnych działań. Taka też jest ogólna zasada charakteryzująca niniejszy Rozdział. Jednakże w Konstytucji nie omieszczano przewidzieć pewnych szczególnych przepisów dotyczących stanów nadzwyczajnych [nadzwyczajnych przypadków]. Należy bowiem pamiętać, że najważniejszym celem Państwa jest zachowanie swojego istnienia. Doświadczeni kapitanowie żeglugi morskiej wiedzą, że dla zapobiegnięcia katastrofy morskiej, zatonięcia statku i ocalenia życia swoich pasażerów konieczne bywa wyrzucenie za burtę przewożonych dóbr; również zaprawieni w bojach dowódcy nie zawahają się w krytycznym momencie walki poświęcić części dowodzonych przez siebie oddziałów dla uniknięcia całkowitego pogromu sił własnych. W podobny sposób, w przypadku zagrożenia, Państwo może być zmuszone bez wahania zignorować niektóre elementy porządku prawnego, ustawy czy prawa poddanych, aby osiągnąć swój podstawowy cel, to jest za pomocą wszelkich dostępnych środków zachować istnienie – tak swoje, jak i swoich poddanych. Jest to nie tylko prawo Suwerena [Monarchy], ale również jego najwyższy obowiązek. Jeżeli Państwo nie posiadałoby niniejszego nadzwyczajnego uprawnienia, wówczas nie byłoby w stanie wykonywać swych funkcji w chwilach zagrożenia”¹⁰⁵.

Itō najpewniej nie zdawał sobie wówczas sprawy, iż wprowadzony przez niego system jest niezwykle podatny na uzurpację i nadużycia władzy, choć powinien był wiedzieć, że pozycja ustrojowa cesarza z założenia nie odpowiada jego pozycji faktycznej¹⁰⁶. Ustrój państwowy odpowiadać miał bowiem tzw. oligarchii Meiji i cementować wykształcony ład społeczno-polityczny, a Itō kształtował go w dużej mierze w oparciu o własne doświadczenia jako urzędnika państwowego, ministra i premiera, nie badając go jednak z perspektywy będącej w mniejszości, szykanowanej (a nierzadko stojącej na straży porządku prawnego i praw poddanych) opozycji. Itō nie wziął pod uwagę faktu, iż Cesarz, pomimo posiadania odpowiednich kompetencji konstytucyjnych pozostaje związany wielowiekową tradycją „niesprawowania władzy”, a nawet w

¹⁰⁴ Por. art. 31 Konstytucji Meiji; wykładnia tegoż przepisu w duchu idei kokutai prowadzić może do wniosku (zgodnie z zakazem wykładni *per non est*), że art. 31 stanowi instytucję odrębną od stanu wyjątkowego o którym mowa w art. 14 Konstytucji Meiji – a nie jedynie przesłankę do ograniczania praw poddanych w drodze ustawy o stanie wyjątkowym.

¹⁰⁵ Komentarz do art. 31 Konstytucji Meiji (w przekładzie Autora). Zob. Itō H., *op. cit.*, s. 64-65.

¹⁰⁶ W imieniu cesarza, wówczas 16 letniego chłopca dokonano w 1868 r. przewrotu politycznego; cesarz stanowił źródło legitymizacji władzy dla obozu rządowego, i choć Meiji udzielał się politycznie a czasem nawet samodzielnie podejmował decyzje polityczne, nigdy nie wystąpił wprost przeciw tzw. oligarchii Meiji.

świecie przepisów konstytucji Meiji sprawował tę władzę „niebezpośrednio”¹⁰⁷. Z poprzedniego zdania implikować należy, iż monarchowie powinni posiadać odpowiednią charyzmę i zmysł polityczny, aby móc efektywnie pełnić funkcję nadzoru nad rządem, w tym nad siłami zbrojnymi (Cesarskimi Wojskami Lądowymi i Cesarską Marynarką Wojenną)¹⁰⁸. Gdy zabrakło charyzmatycznego cesarza Meiji, a *genrō* zaczęli się „wykruszać”, system przestał funkcjonować poprawnie. Co więcej, tego rodzaju luki prawne (w zakresie odpowiedzialności gabinetu i sił zbrojnych przed Cesarzem), przy biernej postawie monarchy i braku sprawnego aparatu nadzoru i kontroli prowadzą do *de facto* braku realnej odpowiedzialności po stronie rządu. Tym samym owo przeoczenie doprowadziło do upadku porządku konstytucyjnego Meiji, zawłaszczenia władzy przez wojskowych oraz licznych katastrof które miały miejsce w wieku XX.

W kilku krótkich słowach należy również odnieść się do statusu jednostki w państwie. Konstytucja nie posługiwała się terminem „obywatel”, lecz „poddany”. Świadczy to o podkreśleniu hierarchicznej relacji pomiędzy monarchą a ludem. Przyznane poddanym prawa były raczej nieliczne, mogły być ograniczone a nawet w istocie derogowane zwykłą ustawą. Co więcej, Konstytucja co do zasady nie przewidywała żadnego testu proporcjonalności przy ich ograniczaniu¹⁰⁹. Kwestie związane z unormowaniem (zakresem, cenzusem wyborczym) biernego i czynnego prawa wyborczego były określane ustawowo w Prawie Wyborczym¹¹⁰. Choć Itō oficjalnie opowiadał się za zwiększeniem udziału poddanych (ludu) w sprawowaniu władzy publicznej¹¹¹ oraz ochronie ich praw, nie zmieniało to faktu, że realnie system prawny pozostawał w dużej mierze opresyjny. Nie można jednak zaprzeczyć, iż w okresie Meiji sytuacja cesarskiego poddanego (status prawny) uległa znaczącej poprawie. W tym zakresie w szczególności wskazać należy na zniesienie systemu feudalnego wraz z przypisaniem chłopów do ziemi¹¹². Ponadto nominacje na stanowiska urzędnicze opierać się miały na kryterium wykształcenia i posiadanych zdolności (kompetencji), a nie, jak miało to miejsce w japońskim porządku feudalnym, przysługiwać wyłącznie szlachetnie urodzonym¹¹³. Skutkowało to zwiększeniem mobilności społecznej. Ponadto nie sposób pominąć szerokich reform społecznych obejmujących formalne zrównanie w prawach poddanych cesarskich wraz z ustanowieniem odpowiednich gwarancji w postaci przepisów prawa materialnego i procesowego.

¹⁰⁷ E. Pałasz-Rutkowska, „Wyjątkowa” pozycja..., s. 29-38.

¹⁰⁸ Zgodnie z głoszoną przez Itō koncepcją wykładni Konstytucji cesarz pozostaje jedynym podmiotem władnym sprawować tego rodzaju nadzór.

¹⁰⁹ Por. przepisy rozdz. II Konstytucji Meiji.

¹¹⁰ Zob. art. 6 i n. Dekretu cesarskiego z dnia 11 lutego 1889 r. – Prawo Wyborcze; zob. także art. 8 i n. Ustawy nr 73 z 1900 r. – Prawo wyborcze.

¹¹¹ Itō wskazywał na istotną rolę Parlamentu jako organu reprezentującego społeczeństwo. W kontekście udziału poddanych w sprawowaniu władzy publicznej posługiwał się wyrażeniem „*śłużby na rzecz Cesarza*”. Por. H. Itō, *op. cit.*, s. 1, 41-42, 68-69.

¹¹² *Ibid.*, s. 49-50.

¹¹³ *Ibid.*, s. 41-42. Dla Itō kwestia ta stanowiła zresztą sprawę osobistą – sam z pochodzenia był chłopem.

Gwarancje wprowadzane kodeksowo znalazły również wyraz w przepisach rozdziału II Konstytucji (były to m.in. nieznane japońskiemu prawu karnemu przed erą Meiji zasady takie jak indywidualizacja odpowiedzialności karnej, czy *nulum crimen, nulla poena sine lege*).

IV. Zakończenie

Choć Itō Hirobumi jednoznacznie opowiadał się za modernizacją państwa i prawa japońskiego, jego poparcie dla recepcji okcydentalnej myśli prawnej nie wynikało bynajmniej z przyjęcia i akceptacji założeń liberalnych. Nieliczne elementy liberalne w porządku konstytucyjnym Meiji stanowiły zewnętrzną oznakę modernizacji państwa, a także były raczej niechętnym ukłonem w stronę zwolenników Ruchu na rzecz wolności i praw obywatelskich. Realna władza pozostawać miała w ręku wąskiej grupy oligarchów, a prawa wyborcze przysługiwały (początkowo) nielicznej, najlepiej usytuowanej części społeczeństwa. Poparcie Itō dla idei partii politycznych wynikało przede wszystkim z kalkulacji politycznej – był on świadom, że nie sposób skutecznie rządzić bez poparcia parlamentu i społeczeństwa. Podłożem i przyczyną reform była próba uczynienia z Japonii silnego i nowoczesnego państwa, które dominowałoby w regionie oraz stanowiło liczącą się siłę w świecie.

W świetle unormowań Konstytucji Meiji państwo, pomimo recepcji obcych rozwiązań ustrojowych, pozostawało silnie zakorzenione w tradycji państwowości japońskiej, którą uosabiał suweren – boski (jap. *shinsei*¹¹⁴) monarcha¹¹⁵. To on był źródłem porządku prawnego, a przepisy Konstytucji stanowiły co najwyżej spisane na nowo i dostosowane do ducha czasów zasady rządzenia państwem. Wprowadzenie Konstytucji miało na celu: „precyzyjne określenie praw i obowiązków poddanych oraz przymnożenie ich szczęścia i dobrobytu, zapewnienie jedności suwerennej władzy Głowy Państwa, poszerzenie możliwości służby poddanych [na rzecz Cesarza], oraz określenie, przy współpracy i współudziale Ministrów Stanu i za radami Parlamentu, prawidłowego sposobu funkcjonowania całego aparatu państwowego”¹¹⁶. Według Itō reforma systemu sprawowania władzy oraz przyznanie poddanym konstytucyjnych gwarancji ich praw była jednak wyłącznie kontynuacją dzieła Wielkich Cesarskich Przodków. Już na pierwszych stronach „*Komentarzy...*” zawarto następującą uwagę:

¹¹⁴ Kwestia boskości cesarza stanowi znacznie szersze zagadnienie, którego nie sposób wyczerpać w nin. artykule. Zostało ono dość szeroko omówione w dysertacji Autora. Zob. szerz. P. Szklarczyk, *Porządek konstytucyjny Wielkiego Cesarstwa Japonii w latach 1890-1947. Doktryna i praktyka*, Wrocław 2024 (niepubl.), s. 181-184, 190-202.

¹¹⁵ Art. 3 i 4 Konstytucji Meiji; zob. także *ibid.*, s. 6-10.

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 1.

„Wszystko to [co zostało uczynione]¹¹⁷ pozostaje ściśle zgodne z [wołą] i duchem szlachejnych osiągnięć Cesarzkich Przodków, a wszystko to, co pozostało nam uczynić, to osiągnąć ostateczną formę państwa, którą cieszyć się mogli owi Cesarzscy Przodkowie”¹¹⁸.

Bibliografia

Akty prawne:

Konstytucja Wielkiego Cesarstwa Japonii z 11 lutego 1889 r.

Konstytucja Japonii z 3 listopada 1946 r.

Konstytucja Królestwa Prus z 1950 r.

Traktat o pokoju i przyjaźni pomiędzy Stanami Zjednoczonymi a Cesarstwem Japonii zawarty w Kangawie dnia 31 marca 1854 r.

Ustawa nr 73 z 1900 r. – Prawo wyborcze.

Rozporządzenie Cesarzkie z dnia 11 lutego 1889 r. – Prawo Wyborcze.

Piśmiennictwo:

Banaszak B., *Polskie prawo konstytucyjne*, Warszawa 2012.

Boć J. (red.), *Prawo Administracyjne*, Wrocław 2000.

Dziedzic A., Zasada monarchiczna a suwerenność w niemieckim i austriackim konstytucjonalizmie XIX w., *Myśl Polityczna* nr 3(14)/2022.

Fillmore M., *Letters From U.S. President Millard Fillmore And U.S. Navy Commodore Matthew C. Perry To the Emperor of Japan (1852-1852)*,

http://afe.easia.columbia.edu/ps/japan/fillmore_perry_letters.pdf, dostęp 10.01.2023 r.

Gardiner M., *Robert Louis Stevenson and the Meiji Enlightenment*, *The Yearbook of English Studies*, Vol. 41, No. 2, Victorian World Literatures (2011).

Gawrycki M.F., Szeptycki A., *Podporządkowanie-niedorozwój-wyobcowanie.*

Postkolonializm a stosunki międzynarodowe, Warszawa 2011.

Grimmer-Solem E., *German Social Science, Meiji Conservatism, and the Peculiarities of Japanese History*, *Journal of World History*, Vol. 16, No. 2 (Jun., 2005).

Hall J.W., *Japonia*, Warszawa 1979.

Itō H., *Teikoku kenpogikai*, Tokio Meiji 22.

Itō H., Itō Miyoji (tł.), *Commentaries on the Constitution of Empire of Japan*, Tokio 1906

Jelonek B., *Instytucja małżeństwa w prawie japońskim. Problematyka zawarcia i ustania*

¹¹⁷ Tj. w szczególności reformy systemu prawnego cesarstwa z nadaniem Konstytucji Meiji.

¹¹⁸ Itō H., *op. cit.*, s. 1.

- związku małżeńskiego*, Warszawa 2022.
- Kundera E., Maciejewski M. (red.) *Leksykon myślicieli politycznych i prawnych*, Warszawa 2009.
- Łuczko M., *Itō Hirobumi i Yamagata Aritomo. Czołowi politycy okresu Meiji (1868-1912)*, Warszawa 2006.
- Mytko J., Kryzys polityczny Taishō. Studium upadku trzeciego gabinetu Katsury Tarō, Warszawa 2021.
- Norman E. H., *Feudal background of japanese politics* [w:] *Origins of modern Japanese state selected writings of E. H. Norman*; edited by John W. Dower, Nowy Jork 1975.
- Pałasz-Rutkowska E., *Cesarz Meiji (1852-1912). Wizerunek Władcy w modernizowanej Japonii; w setną rocznicę śmierci cesarza*, Warszawa 2012.
- Pałasz-Rutkowska E., „Wyjątkowa” pozycja monarchy Japonii nakreślona przez konstytucję Meiji – studium porównawcze, *Japonica*, t. II nr 1, Warszawa 1994.
- Piegiż M., *U źródeł japońskiego nacjonalizmu i militarizmu — doktryna kokutai w życiu politycznym Cesarstwa Japonii w latach 1867–1945*, M. Maciejewski, R. Antonów (red.), „*Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*” t. 40, nr 2, Wrocław 2018.
- Pittau J., *Inoue Kowashi, 1843-1895 and the formation of modern Japan*, S.J., *Monumenta Nipponica*, XX, 3-4.
- Skya W.A., *Japan's holy war. The ideology of radical shinto utranationalism*, Durham i Londyn 2009.
- Smyk G., *Próby zdefiniowania pojęć „administracja” i „prawo administracyjne” w piśmiennictwie prawno-administracyjnym przełomu XIX i XX w.*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, vol. LXVU, 1, Lublin 2019.
- Starecka K., *Początki japońskich partii politycznych oraz rządów przedstawicielskich* [w:] B. Kubiak Ho-Chi, *Japonia okresu Meiji. Od tradycji do nowoczesności*, Warszawa 2006.
- Stępień M., *Podróż w poszukiwaniu wiedzy. Szkic o Misji Iwakury Tomomi*, „*Gdańskie Studia Azji Wschodniej*” 2016, Zeszyt 9, Gdańsk 2016.
- Suzuki T., *Constitutionalism in Japan*, [w:] Suzuki T., Karaś T., *Prawo japońskie*, Warszawa 2008.
- Szklarczyk P., *Komparatystyka prawnicza a metoda historyczna na przykładzie badań nad reformami prawnymi okresu Meiji*, „*Wrocławskie Studia Erazmiańskie*”, T. XIV, Wrocław 2020.
- Szklarczyk P., *Porządek konstytucyjny Wielkiego Cesarstwa Japonii w latach 1890-1947*.

Doktryna i praktyka, Wrocław 2024 (niepubl.)
Totman C., *Historia Japonii*, Kraków 2009.
Tubielewicz J., *Historia Japonii*, Wrocław 1984.

ABSTRAKT

Nie budzi wątpliwości fakt, że Itō Hirobumi (1841-1909) był jednym z najbardziej wpływowych polityków okresu Meiji. W toku swojej kariery politycznej pełnił szereg kluczowych funkcji publicznych w państwie. Nie bez powodu określa się go mianem jednego z ojców pierwszej nowoczesnej konstytucji japońskiej. Postać ta jest jednak mało znana w polskiej nauce o myśli politycznej i prawnej. Stąd też Autor pragnie przybliżyć czytelnikowi zarówno sylwetkę, jak i poglądy Itō Hirobumiego.

e-mail: szklarczyk.pawel@gmail.com